

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı Issue 37 • Ağustos August 2025

www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut659>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sultan Mecid Ganizâde'nin Roman ve Hikâyelerinde Kadın

Woman in Sultan Mecid Ganizâde's Novel and Stories

Öz

XIX. yüzyıl sonları XX. yüzyıl başlarında Avrupa'daki demokratikleşme hareketlerinin de etkisiyle Rusya ve Osmanlı gibi imparatorluklarda çarın ya da sultanın yetkilerini kısıtlamak için çeşitli faaliyetler cereyan etmiştir. Rusya coğrafyasında bu faaliyetlerin bir sonucu olarak 1905 yılında meşrutiyetin ilanı ile beraber kısmî özgürlük ortamı doğmuştur. Bu hava, Azerbaycan'da kendisini hissettirmiş, başta basın-yayın ve eğitim olmak üzere, pek çok alanda faaliyetler artmıştır. Bu dönem pek çok aydın halkı bilinçlendirmek ve eğitmek amacıyla önemli çalışmalar yapmıştır. Bu isimlerden birisi çok yönlü bir kişilik olan Sultan Mecid Ganizâde'dir. Azerbaycan edebiyatının mihenk taşlarından biri olan Sultan Mecid Ganizâde (1866-1937) eğitimci kimliği ile tanınmış olmasına rağmen roman, hikâye, tiyatro, şiir gibi birçok alanda eserler vermiştir. Ders kitapları kaleme almış ve sözlük çalışmaları yapmış olan yazarın başka dillerden çevirileri de mevcuttur. Tiyatroya önem veren Ganizâde, Neriman Nerimanov (1870-1925) ve Habib Bey Mahmutbeyov (1864-1928) ile birlikte Azerbaycan'da tiyatro topluluklarında faal olarak çalışmış, genç yeteneklerin sahneye çıkmasına öncülük etmiştir. Yaklaşık elli yıl eğitim alanına emek veren yazar, arkadaşı Habib Bey Mahmutbeyov ile birlikte ilk Rus-Azerbaycan Mektebi'ni kurmuş, öğretmenlik, okul müdürlüğü, müfettişlik, sözlük komisyon üyeliği gibi eğitim camiasında farklı görevlerde bulunmuştur. Stalin dönemi devlet terörünün kurbanlarında biri olan Ganizâde, rejim muhalifi olduğu suçlamasıyla tutuklanıp 1937 yılında kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Bu çalışmada, çağdaş Azerbaycan edebiyatının gelişimindeki önemli isimlerden biri olan Ganizâde'nin roman ve hikâyelerindeki "kadın" teması üzerinde durulacak, yazarın edebî eserlerinde kadın karakterleri nasıl konumlandığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Roman, Hikâye, Sultan Mecid Ganizâde, Kadın.

Abstract

In the late nineteenth and early twentieth centuries, under the influence of democratization movements in Europe, various activities took place in empires such as Russia and the Ottoman Empire in order to restrict the power of the tsar or the sultan. As a result of these activities in Russia, a partial environment of freedom emerged with the proclamation of the constitutional monarchy in 1905. This atmosphere made itself felt in Azerbaijan, and activities in many fields, especially in the press and education, increased. During this period, many intellectuals made important efforts to raise public awareness and education. One of the these names was Sultan Mecid Ganizâde, a versatile personality. Sultan Mecid Ganizâde (1866-1937), one of the cornerstones of Azerbaijani literature, although he was known as an educator, he produced works in many fields such as novels, stories, theatre and poetry. The author, who wrote textbooks and dictionary works, has translations from other languages. Ganizâde, who gave importance to theatre, worked actively in theatre troupes in Azerbaijan together with Neriman Nerimanov and Habib Bey Mahmudbeyov (1864-1928) and pioneered young talents to take the stage. The author, who worked in the field of education for about fifty years, founded the first Russian-Azerbaijani School together with his friend Habib Bey Mahmudbeyov, and held different positions in the education community such as teacher, school director, inspector, dictionary commission member. One of the victims of the Stalin-era state terror, Ganizâde was arrested on charges of being a regime opponent and executed by firing squad in 1937. In this study, the theme of "woman" in the novels and stories of Ganizâde, one of the important figures in the development of contemporary Azerbaijani literature, will be emphasized and how the author positions female characters in his literary works will be examined.

Keywords: Azerbaijani Literature, Novel, Story, Sultan Mecid Ganizâde, Woman.

Zeynep Yıldırım*
Yılmaz Özkaya**

Not Note

*Bu çalışma, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında tamamlanan ve Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen "Sultan Mecid Ganizâde'nin Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Proje No:32258.

Sorumlu Yazar Corresponding Author

*Doktora Öğrencisi
Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir/Türkiye
Elmek: zeynepyildirim.ege2015@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1194-881X

**Doç. Dr.

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir/Türkiye
Elmek: yilmaz.ozkaya@ege.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9165-4664

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 24.04.2025
Kabul Tarihi: 28.04.2025
E-yayın Tarihi: 31.08.2025

Atıf/Citation:

YILDIRIM, Z. & ÖZKAYA, Y. (2025). Sultan Mecid Ganizâde'nin Roman ve Hikâyelerinde "Kadın" Teması. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (37), s. 56-67.

Giriş

XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başı tüm dünyada olduğu gibi Rus coğrafyasında da değişim rüzgarlarının estiği bir dönemdir. 1905 yılında yaşanan Rus İhtilali ile Rus egemenliğinde bulunan Kuzey Azerbaycan topraklarında kısmen de olsa bir özgürlük ortamı doğmuştur. Türk dünyasında "ceditçilik" hareketi ile başlayan yenileşme hareketleri eğitim, dil, din, edebiyat alanlarında toplumu yeniden eğitmeye çalışmıştır. Millî unsurları korumakla beraber bilime ve aydınlığa sarılmayı zorunlu kılan bu hareketin içerisindeki aydınlar faaliyetleriyle halkın eğitimi ve geri kalmışlığın ortadan kaldırılması için verimli bir çalışma alanı yaratmıştır. Basın yayın faaliyetleri hız kazanmış, yeni tarz eğitim (usul-i cedit) metotları ön plana çıkartılmış, okula gitmeyen yaşça büyüklerin okulu olarak görülen tiyatro faaliyetleri artmış, Müslüman tiyatro kumpanyaları kurulmuştur.

XIX. yüzyıl sonu Batılı türlerin edebiyat sahasında boy göstermeye başladığı, XX. yüzyıl başı ise bu türlerde verilen eserlerin sayısında büyük bir artışın yaşandığı bir dönemdir. Şair ve yazarların sosyal ve gerçekçi bir çizgide, gözleme dayalı olarak yeni türde eserler kalem aldıkları görülür. Özellikle eğitimci kimlikleri ön planda olan bazı aydınlar eserlerinde "maarifperver-realist edebiyat" olarak nitelenen bir ekol oluşturmuşlardır. Süleyman Sani Ahundov (1875-1939), Abbas Sehhet (1874-1918), Abdulla Şaik Talıbzâde (1881-1959), Reşit Bey Efendiyev (1863-1942), Celil Memmedguluzâde (1869-1932), Abdürrehim Hakverdiyev (1870-1933) ve Sultan Mecid Ganizâde (1866-1937) bu ekolün önemli temsilcilerindendir. Aile terbiyesi, okul-aile işbirliği, millî ve ahlâkî eğitim gibi konular ise eserlerinde ön planda yer almaktadır.

XIX. yüzyılda eğitimin toplum için ne kadar önemli olduğunu fark eden Abbasgulu Ağa Bakıhanlı Kudsî (1794-1847), Mirza Ferthali Ahundzâde (1812-1878), Hasan Bey Melikzâde Zerdabî (1837-1907), Seyid Azim Şirvanî (1835-1888) gibi önemli reformcuların izinden giden Azerbaycanlı aydınlar eğitim konusunda planlı ve modern yöntemler ile edebiyatın imkanlarını da bu yolda kullanmayı tercih etmişlerdir (Morkoç, 2017; Polat, 2023). Dönemin eğitmen kimliği ile tanınan ismi Sultan Mecid Ganizâde'nin de edebî eserleri bu açıdan dikkat çekmektedir. Çocuk eğitimi konusunda verdiği büyük çabanın haricinde Ganizâde'nin eserlerinde kadın eğitimi hususuna özel olarak yer verdiği görülmektedir. Bu durum kadın hareketleri ile paralel izlenebilir.

Kadın hareketleri her coğrafyada kendine özgü bir gelişim süreci geçirmiştir. Fakat bütün bu farklılıklara rağmen ortak nokta aynıdır: eşitlik ve özgürlük mücadelesi. Bu mücadelede çağdaş fikirli erkeklerin kadınları yalnız bırakmadıkları bir gerçektir. Rusya Müslümanları içerisinde önemli bir yere sahip olan ve pek çok sahadaki aydın tarafından örnek alınan İsmail Gaspıralı'nın kadınları "yarım dünya" olarak nitelemesi önemlidir. Dünyadaki insanların yarısının erkek, diğer yarısının ise kadın olduğuna vurgu yapan Gaspıralı, kadınların eğitilmemesi durumunda dünyanın yarısının cahil kalacağını belirterek kadınların vazifelerinin ne kadar büyük olduğunu da şu sözler ile ifade eder:

"İnsanları doğuran, doğurduktan sonra asrayan (büyüten, besleyen), bir hayli asradıktan sonra dil bildiren (öğreten), dil bildirmek ile beraber terbiye veren, dinden, ilimden, kemalâtın (olgunluktan) haber veren sizlersiniz. Bütün âlem-i insaniyet (insanlık) kadınların kucağında asralıp (büyüyüp), rızklarını bunların göğsünde bulup, ilim ve kemalâtı bunların ağızından, edep ve namusu bunların hâl ve hareketlerinden aldıkları cümlelerin (herkesin) gözü önündedir.

Binaenaleyh (bundan dolayı) kadınlar 'ademcikler' (insancıklar) değildir; her biri koca bir insandır ve insanlığa pek büyük hizmet eden insandır." (Gaspıralı, 2016: 288).

Gaspıralı ayrıca kadınların sahip olması gereken özellikleri sıraladığı yazısında bu özelliklerin kadınlarda bulunması ile toplum yapısının da aynı özelliklere sahip olacağı üzerinde durmaktadır: "Malûmdur ki bir milletin kadınları kavî bedenli (sağlam vücutlu), ehl-i namus (namuslu), ehl-i gayret (çalışkan) ve ehl-i ulum (bilgili) olursa bütün heyet-i milliye (millî yapı) dahi kavî bedenli, namuslu, gayretli ve âlim olur." (Gaspıralı, 2016: 288).

Gaspıralı ve onun gibi toplumu aydınlatma amacıyla çalışan aydınların da belirttiği üzere eşitlik ve özgürlük mücadelesinin ilk basamağında eğitim yer almaktadır (Kınacı, 2017: 7). Çarlık Rusya'nın egemenliği altında bulunan Türk topluluklarındaki kadın hareketlerinin eğitim faaliyetleri ile başlaması bu durumun kaçınılmaz olarak edebî eserlere yansımaya neden olmuştur. Araştırmacılar -Azerbaycan sahası özelinde- kadın meselesi konusunda XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan ve Azerbaycan'daki kadınların durumunu ele alan eserlerin önemli bir kaynak olduğu üzerinde durmaktadırlar (Mehparə, 2011).

XIX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında yer alan kadın temasında daha çok sosyal ve ahlaki meseleler ön plana çıkmaktadır. Bu dönem yazarlarının kadın hukuksuzluğu konusuna ilgi gösterdikleri, eserlerinde bu konuyu özellikle dile getirdikleri bilinmektedir. "Kadının ikinci sınıf insan olarak kabul edilmesi, toplumda hak ettiği değeri görmemesi (...) kız çocuklarının okutulmaması, çocuk yaştaki kızların yaşlı erkeklerle zorla evlendirilmesi, erkeklerin çok eşliliği, kısa süreli geçici nikah olarak da bilinen 'muta nikahı' gibi sorunlar" kadın teması altında vurgulanan konuların başında yer almıştır (Polat, 2023: 533).

Kadınların eğitimi perspektifinden bakıldığında, Sultan Mecid Ganizâde'nin edebî eserlerinin XIX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatındaki önemli örneklerden birini teşkil ettiği görülmektedir. Azerbaycan sahasındaki diğer yazarlar genellikle toplumda kadının konumunu ve durumunu göstermek üzere eserler kaleme almış olmalarına karşılık Ganizâde bu amaçtan çok kadınların eğitimi üzerinde durmuş, onlara doğru ile yanlış gösterme yolunu seçmiştir. Yazarın roman ve hikâyelerine dahil ettiği kadın karakterleri bu amaçla konumlandırıldığı görülmektedir. Daha önce üzerinde durulmamış olmasından dolayı çalışmamız, maarifperver-realist edebiyat ekolünün önemli isimlerinden Sultan Mecid Ganizâde'nin roman ve hikâyelerinde yer alan "kadın" temasını ele alacak ve kadın karakterlerin konumlandırılışı üzerinde duracaktır. Bu incelemeye geçmeden önce, yazarın hayatı hakkında bilgi vermenin önemli olduğu düşünülmektedir.

1. Sultan Mecid Ganizâde ve Eserleri

1866 tarihinde Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde doğan Sultan Mecid Ganizâde, aydın bir ailede dünyaya gelmiştir. Okuma yazmayı babasından öğrendikten sonra bir süre mahalle mektebine devam etmiştir. Şamahı'da Seyid Azim Şirvani'nin usul-i cedit okulunda üç yıl okumuş ve bu okulda iyi derecede Rusça ve Farsça öğrenmiştir. 1883 yılında kabul edildiği Tiflis'teki Aleksandrovski Öğretmen Okulu onun yazar ve eğitmen olarak yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. (Zamanov, 2006: 5). 1887 yılında, okulu bitirdikten sonra -Çar, Müslümanların şehirden öğretmen olarak çalışmasını

yasakladığı için- okul arkadaşı Habib Bey Mahmudbeyov ile Bakü'ye giderek burada ilk özel Rus-Tatar (Azerbaycan) Mektebini kurmuştur. Azerbaycan eğitim tarihinde bir dönüm noktası olan bu okul büyük bir başarı yakalamış ve ülkenin birçok yerinde benzer okulların açılmasına vesile olmuştur.

Sultan Mecid Ganizâde 1893 yılında Türk Dünyasının önemli isimlerinden İsmail Gaspıralı ile Türkistan'a giderek Semerkant'ta İsmail Bey'in açılmasına vesile olduğu usul-i cedit okulunda, onun ricası ile kırk gün öğretmenlik yapmıştır (Akpınar, 2010: 19). Azerbaycan'a döndükten sonra ise 1917 yılına kadar eğitim camiasının çeşitli kademelerinde görev aldığı bilinmektedir.

Sultan Mecid Ganizâde, 1917 Bolşevik İhtilalinden sonra memuriyetten ayrılarak siyasete girmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin 1918 yılında kurulmasından sonra yazar, 1919 yılında, Dr. Garabey Garabeyov'un başında bulunduğu ve İslami bir görüşe sahip İttihad Partisinden milletvekili seçilir. Parlamentonun ilk oturumunda meclis başkan yardımcısı seçilen Ganizâde, milletvekilliği boyunca siyasi düşünceleri uyuşmayan Müsavat Partisi üyelerine (aralarında eski öğrencileri Mehmet Emin Resulzade ve Nesip bey Yusufbeyli de vardır) şiddetli muhalefet etmiştir. 1920 yılında Cumhuriyet'in yıkılıp Sovyetler Birliği'nin iktidarı kurulduktan sonra yazar zor günler yaşamıştır. Bu tarihten itibaren siyaseti bırakarak kendisini eğitim faaliyetlerine adanmıştır. Ancak siyasetten uzak durması onu Stalin devri devlet teröründen uzak tutmaya yetmemiş, yazar 1937 yılında "rejim muhalifi" olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. Kurşuna dizilerek idam edilen yazarın ölümü ise uzun süre açıklanmamıştır. Rus arşiv belgelerine göre Ganizâde'nin 21-22 Mart 1938 gecesi infaz edildiği anlaşılmaktadır (Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, e-Muzey, S. M. Ganizâde Aktdan Çıxarış). Stalin sonrası dönemde ise adı temize çıkartılarak 29.10.1956 tarihinde mahkeme kararı ile beraatine karar verilmiştir (Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, e-Muzey, S. M. Ganizâde sergisi).

Eğitimci kimliği ile öne çıkan Sultan Mecid Ganizâde, edebî muhitte de önemli çalışmalara imza atmıştır. Roman (Mektubat-i Şeyda Bey Şirvani), hikâye (Allah Korkusu, Kurban Bayramı yahud On Gün Riyazet, Sergüzeşt yahud Meşedi Kurbanın Defterçesinden), manzum hikâye (Tilki ve Çak-Çak Bey, Nağıl), tiyatro (Gönçe Hanım, Yadımdadır) gibi türlerde telif eserleri olmakla birlikte yabancı edebiyatçıların eserlerini Azerbaycan Türkçesine çevirdiği de görülmektedir (Allah Divanı, Nabekar Konuşu, Evvelimçi Şerabçı, Horhor, Ahşam Sabrı Heyir Olar, Dursuneli ve Ballıbadı). Dönemin ünlü edebiyatçıları ile mektuplaştığı da bilinen yazarın gazete ve dergilerde yayınlanmış makaleleri, ders kitapları, Azerbaycan Türkçesi-Rusça Lügat olmak üzere farklı türlerde eserleri mevcuttur.

Sultan Mecid'in edebî sahada telif eserlerinin haricinde pek çok tercüme eseri de bulunmakla birlikte bu çalışmada yazarın kişisel bakış açısı ele alınmak istendiği için sadece telif eserleri üzerinde durulacaktır. Kadın teması incelemesine geçmeden önce çalışmaya esas oluşturan eserlerin özetinin verilmesi uygun olacaktır.

1.1. "Mektubat-i Şeyda Bey Şirvani" Dilogyası¹

Sultan Mecid Ganizâde'nin "*Mektubat-i Şeyda Bey Şirvani*" üst başlığı altında ilk bölümü (*Müellimler İftiharı*) 1898 ve ikinci bölümü (*Gelinler Hemayili*) 1900 yılında yayınlanan romanı, Azerbaycan sahasında Neriman Nerimanov'un *Bahadır ve Sona* adlı romanından sonra bu türde yayınlanan ikinci eserdir. Eserin, Azerbaycan edebiyatındaki ilk dilogya (ikileme) örneği olduğu araştırmacılar tarafından kabul görmektedir. Farklı adlar taşıyan iki bölümden oluşan romanın bu bölümlerinin üzerinde durduğu temalar birbirinden farklılık göstermektedir: birinci bölüm "maarifçididaktik", ikinci bölüm "manevî-ahlakî".

"Kompozisyon bakımından birbirinden ayrılan bu eserleri birleştiren unsur maarifçilik idealidir. Ayrıca Şeyda Bey her iki eserin ortak kahramanı olarak görünmektedir. Yine her iki bölümün veya romanın mektup formunda kaleme alınması onları birleştiren başka bir yöndür." (Yıldırım, 2004: 140).

Şeyda Bey isimli bir öğretmenin arkadaşı Sultan Mecid Ganizâde'ye yazdığı ve basılmasını vasiyet ettiği mektuplar şeklinde kurgulanan romanda Ganizâde, Şeyda Bey'in ağzından kendi düşüncelerini dile getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında bazı araştırmacılar Şeyda Bey'in doğrudan yazarı temsil ettiği görüşüne varmıştır. (Zamanov, 2006: 8). Ganizâde'nin romanda Şeyda Bey'den "Mesihzâde" olarak bahsetmesi (Ganizâde, 2006: 56) de bu düşünceyi kuvvetlendirir. Zira Ganizâde, Şamahı şairlerinden Ağa Mesih Şirvani'nin büyük torunudur ve bazı eserlerinde kendisini Mesihzâde olarak tanıtır.

1.1.1. Müellimler İftiharı

"Müellimler İftiharı"; "*Mektubat-i Şeyda Bey Şirvani*" üst başlığı altında, 1898 yılında yayınlanan romanın ilk bölümüdür. "Azerbaycan aydınlarının hayatından bahseden ilk romanlardan biridir. Eserin kahramanı Şeyda Bey idealist, milliyetçi Azerbaycanlı öğretmenlerin umumileştirilmiş tipidir. Şeyda Bey, aydın bir öğretmen olarak Azerbaycan maarifçiliğinin tüm özelliklerini aksettirir." (Yıldırım, 2004: 140).

Eser, Bakü'de öğretmenlik yapan Şeyda Bey'in bir gün annesinden aldığı mektup ile başlamaktadır. Yeğenleri Dilefruz ile Ağa Behram'ın düğün haberini alan ve düğün için eve çağrılan Şeyda Bey büyük bir sıkıntı duymaktadır. Çünkü vaktiyle Dilefruz'a düğününde takmak için altın bir hemayil (gerdanlık) sözü vermiştir. Fakat düğün vaktinin geldiği bu anda muallim altın bir hemayil alacak kadar para biriktirememiştir. Maddi durumunun yarattığı üzüntü bu bölümün ana temasını oluşturmaktadır. Şeyda Bey'in düşünceleri üzerinden maddi-manevi zenginlik arasında yapılması gereken tercih, maddi eşitsizliğin sebebinin cemiyette değil yaradılıştan aranması gerektiği ve bunun için de inançlı olmak gerektiği üzerinde durulur. Ayrıca bu bölümde vurgulanan önemli noktalarından birisi Ganizâde'nin maarifçilik görüşleridir. Bu görüşler bazı araştırmacılar tarafından "manifesto" olarak da nitelenmektedir (Merdanov & Quliyev, 2011: 8).

Şeyda Bey, yeğenine vadettiği hemayil alamamaktan kaynaklı çektiği sıkıntıya "muallimin metayı tedris iken, hediyesi kitap olur" (Ganizâde, 2006: 27) şeklinde çözüm

¹ Dilogya (ikileme): Bir yazarın iki müstakil bölümden oluşan, ideali, düşüncesi ve vermek istediği fikri aynı olan eseri.

bulur. Dilefruz'a "*Muallimler İftiharı*" adlı romanı kaleme alır ve bu romanını hem Dilefruz'a ulaştırmayı hem de kitap olarak yayınlamayı Sultan Mecid Ganizâde'ye yazdığı mektuplarda vasiyet eder. Roman Şeyda Bey'in son günlerini ve düşüncelerini Ganizâde'nin ağzından aktarmaktadır. Ve bölüm sonunda yazar (Ganizâde) doğrudan okur kitlesine hitap ederek ikinci bölümün de yayınlanacağı bilgisini verir.

1.1.2. Gelinler Hemayili

"*Mektubat-i Şeyda Bey Şiroani*" romanının ikinci bölümü olan "*Gelinler Hemayili*" 1900 yılında yayınlanmıştır. Bu bölüm, Şeyda Bey'in Orta Doğu'ya seyahatini konu almaktadır. Şeyda Bey Bakü'den bindiği vapurda yeni evli Rus çift Pavel Petroviç ve karısı Sofya Mihaylovna ile tanışır. Şeyda Bey'in olgun tavırları, düşünceleri ve sohbetinden etkilenen Sofya Mihaylovna Şeyda Bey ile ilişki kurmak ister. Kendisi de Sofya'dan etkilenen Şeyda Bey nefsine mani olur. Sofya'nın tutumundan da memnun olmaz ve onu kendisinden uzak tutmaya çalışır. Şeyda Bey'in bu davranışı ve sonrasında verdiği öğütler, Sofya Mihaylovna'nın gerçekleri görmesini ve kocasına sadık kalmasını sağlar.

Şeyda Bey'in maceraları olarak verilen bu bölümün sonunda okur, Sultan Mecid Ganizâde'nin sesini ilk bölümde olduğu gibi yine duyar. Ganizâde, Şeyda Bey'in bu mektuplarının aşık olduğu dönemde yaşadıklarını anlattığı için hayali kısımların da var olduğunu ancak okurun bu kısımları değil, gerçek olan kısımlarını dikkate almasını rica ederek romanı sonlandırır.

1.2. Allah Hofu

1906 yılında *Debistan* dergisinde tefrika olarak yayınlanan "*Allah Hofu*" (Allah Korkusu) adlı hikâyenin konusu XX. yüzyıl başında Azerbaycan işçi sınıfının hayatından alınmıştır. Psikolojik çözümlenmelerin görüldüğü bu hikâyenin ana omurgasını fakirlik ve çaresizlikten kaynaklı hırsızlık oluşturmaktadır. Hikâyenin baş kahramanı gemi işçisi olarak çalışan Meşedi Asker isimli bir kişidir. Bir gün çalışırken ansızın ayağı kayar ve düşerek kolu kırılır. Çalışamaz durumda olan Meşedi Asker patronu tarafından işten çıkartılır. Evli ve üç çocuk babası olan Meşedi Asker'in bu halde başka bir iş bulması mümkün değildir. Geçinebilmek için karısı gündeliğe gider ama o da bir hafta sonra rahatsızlandığı için çalışamaz. Maddi sıkıntı içinde kalan ailesine bakmak için Meşedi Asker tren istasyonuna giderek burada hamallık yapmak ister. Trenden inen bir yabancıya yol gösterirken şeytana uyarak onun valizini alıp kaçar. İnançlı bir insan olan Meşedi Asker içindeki Allah korkusu ile sonradan pişman olup valizi sahibine iade etmek istese de adamı bulamaz. Valizi de orta yerde bırakmak istemez ve evine geri döner. Burada valizi açar ve içinde hayatında daha önce görmediği kadar para ve altın bulur. Bu kadar çok para Meşedi Asker'i korkutur ve ertesi gün tekrar adamı bulmaya çalışır. Bu esnada başka bir şehirde hırsızlık yapıldığını öğrenir ve elindeki valizin bu hırsızlık malları ile dolu olduğunu fark eder. Yetkililere giderek durumu anlatır ve kendisine ceza verilmesini bekler. Ancak yetkililer gerçek hırsızı yakalamak için ondan yardım ister. Meşedi Asker'in yardımıyla hırsız yakalanır. Meşedi Asker de bir miktar para ile ödüllendirilir. Başına gelen bu durumdan ders çıkartan adam, içindeki Allah korkusu sayesinde dardan kurtulduğuna inanır. Cehaletten dolayı başına kötü işler açıldığını düşünen Meşedi Asker çocuklarını okutur. Zira "Ganizâde'ye göre eğitim ve adalet bilinci geniş halk kitlelerine yayıldıkça hırsızlık ve yüz kızartıcı suçlar hızla azalacaktır" (Morkoç, 2020: 3432). Kendisi de ödül olarak verilen parayı akıllıca kullanır ve varlıklı bir hayata kavuşur.

2. Sultan Mecid Ganizâde'nin Telif Eserlerinde Kadına Bakış

Sultan Mecid Ganizâde'nin eserlerinde didaktik bir amaç olduğu pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Bu sebeple, bir kurgu etrafında düzenlenmiş olsa da eserlerin ön planı daha ziyade okuru eğitmeye yöneliktir. Eserlerde yer alan kadın karakterler de aynı amaçla iyi ve kötüyü yansıtarak halka doğru ile yanlış göstermek için işlevsel olarak kurgulanmıştır.

2.1. Dilefruz Örneği

"Mektubat-i Şeyda Bey Şirvani" romanının ilk bölümü olan "Müellimler İftiharı"nda Şeyda Bey'e annesi tarafından gönderilen mektupta yeğeni Dilefruz'un evleneceği haberi verilir. Romanın bu ilk bölümünde üzerinde durulan tek kadın karakter Dilefruz'dur. Evlilik haberinin gelmesi üzerine Şeyda Bey yeğenini düşünmeye başlar. Bu kısım Dilefruz'un tanıtıldığı bölümdür: "Diləfruz altı yaşına çatanda quran və əqaid təlimi lazım gəlirdi. Şeyda bəyin təsəvvürünə müvafiq qız uşağın şəhərin binizam məktəblərinə vermək məsləhət görülmədikdə Nigar xanım özü və qartca qayınanası Diləfruzun təliminə gərəngir oldular." (Ganizâde, 2006: 19).²

Okula gönderilmeyen kızın evde aldığı eğitim ise şu şekildedir:

"Zehinli Diləfruz öz nəvələri nəzarətində sühulətlə təlim qəbul edərək iki-üç ilin ərzində övrətlərə lazım olan qədər şüru-ti-din və adabi-namaz və hakəza qiraəti-quran yad edip, filcümlə yazmaq həm öyrəndi. Bunlardan əlavə ev xanımlarına və analara dahaca vacibraq fənlər, yəni xörəkpəzlik, xəyyatlıq, nəqşkarlıq və külfətə dair qeyri-qeyri işlər təkmilən öyrənib cidd-cəhd ilə işləyir." (Ganizâde, 2006: 19).

Dilefruz'un ahlaken iyi yetiştirildiği ise şu örnek üzerinden verilmektedir: "Diləfruz ən tüfuliyyətindən zəhmətə mötəd ikən daha bəz avara, bütün qızlar kibi dəroavə ağzından küçəyə baxmağı və ya pəncərə çatlağından qonşu pumağı özü üçün eyb və rüsvayçılıq bilip, bunca ədna hərəkətlərdən həzər ilə etiraz ediyor." (Ganizâde, 2006: 19).

Sultan Mecid Ganizâde ayrıca kızların çalışması gerektiği yönündeki fikrini de Dilefruz'u tanıttığı bölümde dile getirmektedir: "Məşhur adamlardan birisi dəyibdir ki, bikaçılıq hər bir fitnə-fəsadın anasıdır. Bu sözün tənbihi ələlxüsusqızlar üçündür. İş işləyən qız bəzi şeytaniyyət fikirlərdən məhfuz olarkən məməfi külfət qayğısı çəkməyi adət edib istiqaməti-məcəz hasil edir." (Ganizâde, 2006: 19). Tabii burada bahsedilen çalışma erkekler gibi evin dışındaki bir işte çalışma değildir. Ev işi, el işi gibi kadınlara mahsus olarak görülen işler kast edilmektedir.

Yazar, Dilefruz'un eğitiminin haricinde kızın sadece iç güzelliğine değil dış güzelliğine de dikkat ettiğini vurgulamaktadır: "Nəzakətli Diləfruz həmin məhbubə və məhcubə qızlardandır ki, özünün hər bir hərəkət və səkənatinə diqqət nəzərilə baxıb zahiri və batini gözəllik təhsilinə səy ediyor." (Ganizâde, 2006: 19). Ayrıca dış güzellikten kasıt sadece hal ve tavırlar değil aynı zamanda kılık kıyafeti de kapsar: "Diləfruz xanım öz cisim və canına tərbiyə vermək ilə xoş şivələr kəsb edib, öz cəmal və qiyafəsinin tərəqqisinə günbəgün rəvnəq verir." (Ganizâde, 2006: 19). Kısaca Ganizâde, Dilefruz için

² Romanın ilk bölümü olan *Muallimler İftiharı*'nın ilk kısmı, kimliği belirsiz bir 3. şahıs anlatıcı tarafından nakledilmektedir. Bu sebeple romanda verilen tasvir bu anlatıcıya aittir. Ancak anlatılanlar görünüşte Şeyda Bey'in yeğeni hakkındaki düşünceleri olmasına rağmen Ganizâde burada, kız çocuklarının sahip olması gereken meziyetler ile almaları gereken eğitim hakkındaki görüşlerini açıklamaktadır.

"On beş yaşında bu cəvanənin gözəlliyi məhz batini ruh gözəlliyidir ki, qıyafə və əfəlinə müşahidə olunur." (Ganizâde, 2006: 20) şeklinde bir tanım yapmaktadır.

Yazarın burada Dilefruz özelinde ideal Müslüman kadını tasvir ettiği söylemek mümkündür. Dilefruz için herhangi bir olumsuz düşünce ya da sahip olduğu kötü davranış bulunmadığından yola çıkarak onun idealize edilmiş bir karakter olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar konuya farklı bir açıdan bakarak yazarın Dilefruz karakteri ile Azerbaycanlı kadınları tipleştirmek yerine "altın hemayili" hak eden bir kadın profili çizdiği görüşünü dile getirmişlerdir (Memmedov, 1990: 36). Dilefruz, Ganizâde'nin telif eserlerinde yazarın dünya görüşüne uygun, olumlu bir kadın karakter olarak yer almaktadır. Fakat sadece tasvir düzeyinde kaldığı için Dilefruz romanda adeta bir silüet gibidir.

2.2. Sofya Mihaylovna İvanova ve Katerina Nikolayevna Filiappova Örnekleri

"Mektubat-i Şeyda Bey Şirvani" romanının ikinci bölüm olan "Gelinler Hemayili"ndeki kadın karakterler Sofya Mihaylovna İvanova ve Katerina Nikolayevna Filiappova'dır. Sultan Mecid Ganizâde ahlaki görüşlerini açıklamak, kadınların evlendikten sonra eşlerine sadık olmaları ve iffetlerini korumaları gerektiği görüşünü göstermek için Sofya karakterini kurgulamıştır. Katerina karakteri ise olay örgüsünde sadece Sofya'nın kıskançlık duygularını körüklemek için işlevsel olarak yer almaktadır.

Şeyda Bey'in Sofya Mihaylovna ile ilk karşılaşması ilk gün, geminin en üst katına çıktığı vakit gerçekleşir. Bu sahne, Sofya karakterinin Şeyda Bey tarafından dışarıdan nasıl görüldüğünü, aynı zamanda Şeyda Bey'in kadının davranışlarını nasıl yorumladığını göstermesi açısından önemlidir. Sofya burada birkaç erkek ile içki içmekteyken bir taraftan da Şeyda Bey ile bakışır. Bu bakışlar Şeyda Bey'in heyecanlanmasına neden olur:

"Əvvəl əldə xanım gözəlti mənə baxdığın duyduğumda onun diqqətin dahaca artıq cəlb etmək üçün cavanlıq qüruru ilə vapor uzununu gərdiş etməyə şüru etdim. Rus qızı öz növbəsində mənim biaramlığımı anladığında məni dahaca artıq yandırmaq üçün kavalelərlə qədəh-qədəh vurub cürələr içdiyi əsnada mənim tərəfə nəzər atıb təbəssüm edirdi." (Ganizâde, 2006: 38).

Aradan kısa bir süre geçtikten sonra Sofya'nın bakışları şiddetini artırır:

"Qabaqca pivəxorluq şivəsi ilə mənə eşq cürəsi içərən xanım imdi eyvan başında sərxoşluq xumarı ilə məstanə gözlerin nərgiztək süzdürür idi. İmdi çar ətrafımdaki rəngarəng tamaşalar içrə həsrət gözüm o türfəcəməldə qərar taparkən peyvəstə qaş-göz arasında rəmlər gördüm ki, hər nöqtəsi min nüktə söylərdi! Amma yenə əfsus ki, mən kəmtalə eşq müşhəfində heç bir vaxt sureyi-fatihəni yad etmədiyimdə, imdi bu pürməna ayətlərin məzmununu fəhm edəməzdim..." (Ganizâde, 2006: 40).

Öğle vakti olduğunda Şeyda Bey sadece bir kişinin anlatmaya değdiği bahseder: Pavel Petroviç İvanov. Bu kişi ile tanışıp konuşurken onun yeni evlendiğini öğrenir. Bu esnada sabah ismini bilmediği kadını görür ve onun aslında Pavel Petroviç'in eşi olduğunu fark eder:

"Söhbət axırında sadədil İvanov öz sevdiyinə fəhr və özü sevildiyinə şükür etdiyi əsnada naghə rənginküləh bir övrət pilləkən ağzından baş qovzayaraq, yerdən doğulan pərilər şivəsi ilə yavaş-yavaş yuxarı qalxınmağa başladı. Faxir libaslı, naz-qəmzəli, ertədən kavalelərlə pivə içən bu gözəl Pavel Petroviçin gəlini imiş... Amma gəlin, nazlı gəlin!.." (2006: 45).

Bu noktaya kadar Sofya karakterinin yeni evli olmasına rağmen yabancı erkeklerle içki içen ve hoşuna giden yabancı erkeklerle flörtleşen bir kadın olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum (uzaktan etkileşim), Şeyda Bey ile tanışmasından sonra değişerek yakın temas kurma çabasına dönüşecektir. İlk başta, Şeyda Bey'e şuh bir eda ile bakan bu kadın kocasının yanında ona yüz vermez. Şeyda Bey bu duruma kızar. Onu kıskandırmak için yakındaki genç bir kızın ailesiyle birlikte oturduğu masaya giderek bu aile ile tanışır. Burada romandaki ikinci kadın tipi olan Katerina Nikolayevna Filiappova tanıtılır: 17-18 yaşlarındaki bu genç kız beyaz tenli, nazik ve konuşkan bir kişidir. Şeyda Bey'in Katerina ile tanışmasının kıskandırma amacı güttüğü açık bir şekilde görülmektedir.³ Nitekim daha sonra fırtına çıkıp da herkes kamaralarına dönerken Şeyda Bey'in Katerina'nın koluna girmesi ve onunla sohbet edip kahkaha atarak merdivenleri inmesi Sofya üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır: "Rəqabət zəhəri xanımın şirin canına sirayət etməsi aşikara məlum edirdi. (...) Sofya Mixaylovna mənə tərəf acıqlı nəzər atıb fırlıtı ilə kayuta girdi." (2006: 48).

Sofya karakteri ile ilgili bir başka önemli sahne ise gece Şeyda Bey'in onunla karşılaşması anıdır. Gece vakti kamarasından çıkan Şeyda Bey koridorda yürürken Pavel'lerin kamarasına geldiğinde kapı açılır. Sofya'yı saçları dağınık, üzerinde ince bir gecelik ile görür. Şeyda Bey'i gören Sofya ise şuh bir şekilde kapı önüne gelerek mermerden yontulmuş put gibi durarak ona bakmaya başlar ve nesi olduğunu sorar. Şeyda Bey halinin karmakarış olduğunu söyleyince Sofya "Sizin kibilərə bir az da bədtər lazımdır, biinsaf! Bimürvət!.." (2006: 51) şeklinde cevap verir. Sofya'nın bu sahnede henüz fiziksel yakınlığa yeltenmemesine rağmen hem yabancı bir erkeğin karşısında çekinmeden gecelikte durması hem de hissettiği kıskançlıktan dolayı sanki kendi kocasını baştan çıkartır gibi davranması üstü kapalı olarak eleştirilmektedir. Müslüman bir kadından beklenmeyecek bu davranışlar Sofya karakterinin neden gayrimüslim olarak kurgulandığının da bir göstergesidir.

Romandaki Şeyda Bey ile Sofya arasındaki gerilimin had safhaya çıktığı nokta kamarada ikili arasında geçen yakınlaşma durumudur. Koridordaki karşılaşmanın ardından, ertesi sabah Pavel Petroviç, eşini kamaradan alıp kahvaltı salonuna getirmesini rica ettiği için Şeyda Bey aşağıya iner. Yine Müslüman bir kadının yapmayacağı şekilde Sofya, kendisi için yabancı bir erkek olan Şeyda Bey ile "küstahça" konuşur ve ona arkasını dönerek saçlarını taramaya devam eder. Sık sık Şeyda Bey'e bakan kadın ona kıyafetini beğenip beğenmediğini sorar. Sofya'nın bu rahat ve teklifsiz tavırları Şeyda Bey'in aşk ateşini körüklemektedir. Bu sahnede Şeyda Bey'in ağzından "o fitnənin məşşətəkarlığına tamaşa edirdim" şeklinde sarf edilen cümle de aslında Sofya'nın gerçek karakteri tanımlanmaktadır. (2006: 54-58). Rahat hallerinin Şeyda Bey'in arzularını kamçıladığını fark eden Sofya'nın ise evli bir kadına yakışmayacak şekilde onunla fiziksel olarak yakınlaşmaya çalıştığı görülmektedir:

"Eyni müvafiqətdə zahirən müxalifət göstərmək üçün 'ayağa qalx', - deyibən iki əli ilə çiyinlərimdən yapışıb məni qalxıtdı. İmdi bu sərvoqamət qolları boynumda, boynu qollarımda dinməz-söyləməz biddi-məcnuntək biaram titrəyirdi. Nəzif libasdan qalxan ətir qoxusu və lətif cəsəddən alınan ünəslıq iyisi məni sərxoş etdiklərimdə ixtiyarımın axırmıçı rıştəsin əldən burxıb

³ Belirtmek gerekir ki Şeyda Bey'in de Sofya'yı kıskandırma noktasında pek ahlaklı davrandığı söylenemez. Ancak daha sonra, iş fiziksel yakınlığa evrildiği zaman aklının başına geldiği ve arzularına gem vurarak Sofya'yı da doğru yola sevk etmeye çalıştığı görülmektedir.

o ağ, pambuq əndamı od kibi büsbütün qucadım... Sofya öz növbəsində tamam cüssəsin mənim ağuşuma salıb təslimlik halətində dayanmışdı... Amma imdi əsil mətləbə yavuşlaşdığımız halda, xanım nəgəhan rəngiruyin bəzədib, iztirab göstərməyə başladı..." (2006: 58-59).

Şeyda Bey "əmanətə xəyanət yoxdur" sözünü hatırlayıp Sofya ilə münasebet kurmadan vazgeçer. Kadın başta bu durumu anlamaz və Şeyda Bey'i yatağa çəkməyə çalışır. Şeyda Bey'in uzaklaşmaq istediğini anladığındaysa öfkelenir ve onun yüzüne bakmadan gider. Fakat ruh hâli zamanla değişir. Bakışları ile ümidini kesmediğini Şeyda Bey'e belli eder (2006: 61). İlerleyen bölümlerde Sofya'nın niyetinin ne olduğunu bilmesine rağmen Şeyda Bey'in Pavel ve Sofya ile arkadaşlık yaptığı görülmektedir.

Bölümün başında kısa bir süreliğine görünen Katerina ise Göytepe kalesine geldiklerinde tekrar ortaya çıkar. Bu sahnede Şeyda Bey ona yardım eder. Karşılıklı bakışlar fakat Sofya'nın onların bu bakışmalarından rahatsız olduğunu anlayan Şeyda Bey Katerina'ya bakmayı keser (2006: 88). Sofya'nın kıskançlık damarını kabartan bir figür olmasının haricinde başka bir görevi bulunmayan Katerina bu sahneden sonra bir daha ortaya çıkmaz. Zaten bu amaçla romanda yer aldığı da onun dahil olduğu bir diyalogun bulunmamasından anlaşılmaktadır. Romanda sadece Şeyda Bey'in kendisi hakkındaki anlatımlarında görünen Katerina karakteri romanda sessizce görünmüş ve aynı sessizlikle romandan ayrılmıştır.

İlerleyen bölümlerde Şeyda Bey ile Sofya arasında uzunca bir diyalog yer alır. Bu diyalogda Sofya, Şeyda Bey'in cinsi yakınlık kurmaktan kaçmasını "hakaret" olarak adlandırır. Şeyda Bey ise davranışının nedenini açıklar: Sofya'nın saadeti için. Şeyda Bey'in ileride anne olduğu zaman çocuğunun kimden olduğunu bilip bilemeyeceği yolundaki düşünceleri Sofya'nın gözünün açılmasına neden olur ve ağlamaya başlar: "Can Şeyda bəy, can, Şeyda bəy! Sən məni həlakətdən qurtarıb, təzədən həyat verdin" (2006: 98).

Sofya roman boyunca diyaloglar hariç Şeyda Bey'in bakış açısıyla ve onun ağzından anlatılır. Bu sebeple onun kişiliği hakkındaki düşünceler Şeyda Bey'den bağımsız ele alınamamaktadır. Ayrıca ikili arasında yaşanan macera Sofya'nın karakterini görünür kılar.

İslamî bakış açısına sahip bir kişi olan Sultan Mecid Ganizâde "*Gelinler Hemayli*"nde olumsuz bir karakter üzerinden topluma ahlak konusundaki görüşlerini anlatma yolunu seçmiştir. Fakat bunu Müslüman bir kadın karakter üzerinden anlatmak istemediği açıktır. Bu sebeple olumsuz karakter olarak gayrimüslim bir kadın olan Sofya karakterini yaratmıştır. Təyyar Salamoğlu, Feridun Köçerli'nin bu tutumu, "qadınların örtülü vəziyyətdə saxlanması və öz xalqlarının həyatına təsir göstərmək imkanından məhrum olması" şeklinde açıkladığını aktarmaktadır (Salamoğlu, 2023, 27 Aprel: 5).

2.3. Şahsenem Örneği

"*Allah Hofu*" hikâyesinin ana kahramanı Meşedi Asker'dir. Olay örgüsünün çoğu evin dışında geçmekte ve Meşedi Asker'in üzerinden anlatılmaktadır. Bu hikâyede yer alan tek kadın karakter Meşedi Asker'in karısı Şahsenem'dir. Kısa bir an görünüp kaybolan Şahsenem karakteri kocasının sakatlanıp işten atılması sonrasında ailesini geçindirebilmek için çaba sarf eden fakat gücü yetmediği için hastalanan bir kadındır:

"Şahsənəm dövlətlilər evində paltar yumaq, ev ağırtmaq kibi işlərə yapışib, axşamlar çarşabının ucunda bir yarım çörək, bişmiş boyat xörək, bir-iki yumru qənd, bir neçə çimdik çay gətirirdi və bu sayaq ilə uşaqlar yarıac, yarıtox keçinirlərdi.

Qucağı uşaqlı Şahsənəm ürəyi dərdlə dolu olduğundan həftənin axırında naçaqlayıb yıxıldı." (Ganizâde, 2006: 108).

Bu kısa görünümün haricinde Şahsenem'in varlığı neredeyse hissedilmez. Kocasının sakatlanarak işten atılmasından sonra eve geldiğinde çocuklarıyla birlikte ağlarken görülür. Yine Meşedi Asker çaldığı valizi eve getirdiğinde Şahsenem çocuklarıyla birlikte uyumaktadır. Ve son olarak ise hikâyenin bitiminde artık varlıklı olan kocasının ona ettiği tembih ile varlığından haberdar olunur: "Muzdurluqda keçirdiği çətin günləri yadına sahib, öz arvadı Şahsənəm xanıma həmişə tapşırır ki, evdəki qulluqçularla xoşraftar olub, qapıya gələn fəkir aroadlara əl tutsun və olara ənam verəndə üstlərinə minnət qoymasın." (2009: 131).

Şahsenem, hikâyede geri planda kalmış olmasından kaynaklı silik ve pasif bir karakter olarak yer almaktadır. Maddi sıkıntıya düştükleri bir dönemde kocasına yardım etmek ve eve ekmek getirmek için çalışmaya çalışsa bile bünyesinin müsaade etmemesinden dolayı hastalanan kadın zayıf bir yapıda gösterilmiş, sadece anneliği vurgulanmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak; eğitimci kimliği ön planda olan Sultan Mecid Ganizâde, incelenen telif eserlerinde sanatı halkı eğitmek için kullanmakta, iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış İslamî bakış açısıyla sunduğu görülmektedir. Ganizâde'nin *Mektubat-i Şeyda Bey Şirvani (Müellimler İftiharı, Gelinler Hemayili)* romanı ile *Allah Hofu* hikâyesi incelendiğinde, XIX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatındaki kadınların konumunu ve toplumdaki sorunlarını ele alan eserlerden farklı olarak kadının eğitimi, iffeti, evlilikteki vazifesi gibi konuları esas almış, bu konuları da eğitim amacıyla okura sunmuştur.

Ganizâde, kadın temasını işlerken Müslüman ve gayrimüslim kadın karakterler kullanmıştır. Bu karakterler ideal ve olumlu kadın figürünün tasvir edildiği durumlarda Müslüman, olumsuz kadın figürlerinde ise gayrimüslim olarak kurgulanmıştır. *Müellimler İftiharı*'ndaki Dilefruz, ideal Müslüman kadın tipini yansıtırken, *Gelinler Hemayili*'ndeki Sofya Mihaylovna ise olumsuz bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni evli olmasına rağmen yabancı bir adamla cinsi yakınlık kurma çabası ve sonradan yaptıklarından pişman olup nedamet getirdiği görülen bu karakterin olay örgüsündeki davranışlarının Müslüman bir kadına yakışmayacağı düşüncesi, İslamcı görüşe sahip Ganizâde tarafından bu karakterin bilinçli bir şekilde gayrimüslim olarak tasarlanmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Aynı kurgunun bir parçası olan Katerina Nikolayevna ise Sofya karakterinin kıskançlık duyması için olay örgüsüne dahil edilmiştir. Başka bir işlevi bulunmayan bu kişi de romanda kısa bir süre görünüp kaybolur. Hakkında daha fazla bilgi bulunmayan Katerina için olumlu ya da olumsuz kadın figürü demek mümkün değildir. *Allah Hofu* hikâyesinin tek kadın karakteri olan Şahsenem ise maddi yoksunluk durumunda evine ekmek getirmek için gündeliğe giden ama bünyesi kaldırmadığı için hastalanan bir kadındır. Hikâyede oldukça silik olarak yer almasına rağmen Şahsenem'in en önemli ve belirgin özelliğinin annelik olduğu görülmektedir.

Sultan Mecid Ganizâde'nin eserlerinde yer alan kadın karakterlere bakıldığında yazarın dünya görüşünü yansıttığını söylemek mümkündür. Kadının toplumdaki yeri, eğitimi, tutum ve davranışları bu görüş çerçevesinde doğru ve yanlış örnekler üzerinden sunulmaktadır. Eğitimci kimliğini ön planda tutan yazarın farklı kadın karakterler kurgulayarak bu karakterler üzerinden eğitim faaliyetine edebî sahada da devam ettiği görülmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. Dergâh Yay.
- Akpınar, Y. (2010). İsmail Gaspıralı'nın 'Akgül Destesi' adlı biyografik eseri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yayınları, 29, 7-34.
- Akpınar, Y., Karayev, Y. (2009). Sultan Mecid Ganizâde. *TDV İSAM İslâm Ansiklopedisi*, 37, 508-509.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, e-Muzey, S. M. Ganizâde sergisi. <https://emuzey.dtx.gov.az/az/virtual-sergiler/sultan-mecid-qenizade.html> (Erişim: 15.06.2025)
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, e-Muzey, S. M. Ganizâde Aktdan Çıxarış. Erişim adresi: <https://emuzey.dtx.gov.az/az/virtual-sergiler/sergi/sultan-mecid-qenizade/aktdan-cixaris.html> (Erişim: 15.06.2025)
- Gaspıralı, İ. (2016). Kadınlar. *Seçilmiş Eserleri II, Fikrî Eserleri* (Haz. Yavuz Akpınar), Ötüken Yay., 287-305.
- Qənizadə, S. M. (2006). *Saçılmış Əsərləri*. Haz. Abbas Zamanov, Avrasiya Press Yay.
- Kınacı, C. (2017). *Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesi (1920-1928)*. Bengü Yay.
- Mehparə (2012). Mirzə Fəthəli Axundzadə və XIX Əsrdə Qadın Məsələsi. *Mədəniyyət*, S.7. <http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2012/may/252346.htm> [E.T. 07.05.2025]
- Memmedov A. (1990). *Nesrin Poetikası XIX esrin II yarısı*. Elm Neşriyyatı.
- Mərdanov, M. & Quliyev, Ə. (2011). Görkəmli Maarif Xadimi: Sultan Məcid Qənizadə. *Azərbaycan Məktəbi*, 6: 6-15.
- Morkoç, A. (2017) 20. Yüzyıl Başlarında Azərbaycan Edebiyatına Yansıyan Kadın Hukuksuzluğu. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 4(14), 1628-1637.
- Morkoç, A. (2020). Eğitimci ve edebiyatçı kişiliğiyle Sultan Mecit Genizade. *Journal of Social and Humanities Science Research*, 7(67), 3428-3437. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2185>
- Polat, Ü. (2023). Celil Memmedkuluzâde'nin Nesirlerinde "Kadın". *Türk Dünyası Modernleşmesi I: Türk Dünyasında Roman ve Hikâye Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Ed. Yılmaz Özkaya), Ege Üniversitesi Yay., 533-542. E-ISBN: 978-605-338-442-7
- Salamoğlu, T. (2023, 27 Aprel). S. M. Qənizadənin Maarifçi Konsepsiyası və İslam Dünyagörüşü - I Hissə S. M. Qənizadənin 'Məktubati-Şeyda bəy Şirvani' dilogiyası - VII Yazı 'Gəlinlər Həmayili'nin Roman Süjeti. *Kredo Jurnalı*, 5, 14.
- Yıldırım, İ. M. (2004). Kaynaklar ve Teşekkül Bakımından (1921 Yılına Kadar) Azərbaycan Romanı. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24: 133-143.
- Zamanov, A. (2006). Önsöz. *Sultan Məcid Qənizadə Seçilmiş Eserleri*, Haz. Abbas Zamanov. Avrasiya Press Yay.